

R. J. Baarsen

Hendrik Ebbens (1726–1807) en de inlijsting van enkele stadhoudelijke portretten

Het hoeft nauwelijks meer te worden benadrukt, dat Pieter van Thiel steeds een grote belangstelling voor de lijsten om schilderijen aan de dag heeft gelegd. Met de baanbrekende tentoonstelling *Prijst de Lijst*, in 1984 in het Rijksmuseum gehouden, is wat dit betreft zijn naam gevestigd.¹ Op deze expositie waren ruim 75 Nederlandse zeventiende-eeuwse schilderijen bijeengebracht die vrijwel zeker hun oorspronkelijke omlijsting nog bezitten. Tezamen met een aantal andere schilderijen met originele lijsten, die niet op de tentoonstelling te zien waren maar wel in de catalogus zijn afgebeeld, geven deze een vrij nauwkeurig beeld van de ontwikkeling van de zeventiende-eeuwse Nederlandse schilderijlijst, een klein maar belangrijk onderdeel van de meubel- en decoratieve beeldhouwkunst uit dat tijdvak. Voor geen enkel ander land en voor geen enkele andere periode bestaat thans een zo rijk en goed gedocumenteerd overzicht, waarbij dient te worden aangetekend dat het helaas slechts in enkele zeldzame gevallen mogelijk bleek de naam van de betrokken lijstenmaker of beeldhouwer te achterhalen.²

Als staartje van de tentoonstelling diende de vermoedelijk omstreeks 1710 ontstane, aan de Groninger beeldhouwer Jan de Rijk (1661–voor of in 1738) toegeschreven lijst van het portret van Onno Tamminga van Alberda.³ Hoewel deze lijst nog geheel in zeventiende-eeuwse stijl is uitgevoerd, introduceerde Van Thiel hiermee toch het nog

nauwelijks bestudeerde onderwerp der achttiende-eeuwse Nederlandse schilderijlijst. Het zou bijzonder boeiend zijn een soortgelijke tentoonstelling als *Prijst de Lijst* te wijden aan de achttiende eeuw, waaruit vermoedelijk veel meer schilderijen met hun oorspronkelijke lijsten bewaard zijn gebleven. Door de rijkdom aan archiefmateriaal zal het waarschijnlijk mogelijk blijken voor deze eeuw, waarin hier te lande prachtige lijsten zijn ontstaan zoals die om Jan Stolkers portret van Theodorus Bisdom van Vliet en diens familie uit 1757 en George van der Mijns portret van Pieter Cornelis Hasselaer en diens familie uit 1763, beide in het Rijksmuseum, de makers van een aanzienlijk aantal lijsten te identificeren.⁴ De fraai gebeeldhouwde versieringen van genoemde twee lijsten zijn ongetwijfeld vervaardigd door beeldsnijders. Eenvoudiger lijsten waren doorgaans in hun geheel het werk van gespecialiseerde lijstenmakers. Tijdens een onderzoek naar de aan het einde van de achttiende eeuw voor de stadhoudelijke familie werkzame meubelmakers kwamen enkele gegevens aan het licht, die het mogelijk maken een aantal dergelijke werkstukken van lijstenmakers te identificeren. In deze bijdrage zal daaraan kort aandacht worden besteed, bij wijze van bescheiden opmaat tot de nog te schrijven geschiedenis van de Nederlandse achttiende-eeuwse schilderijlijst.

Uit een groot aantal posten in de stadhoudelijke rekeningen blijkt, dat ten tijde van

stadhouder prins Willem v Hendrik Ebbens de favoriete lijstenmaker van het hof was. In deze rekeningen die bestudeerd werden vanaf 1762, toen de prins 14 jaar oud was en nog vijf jaar van zijn huwelijk afstond, duikt Ebbens' naam direct in 1763 al op. Ebbens was toen reeds 37 jaar oud; hij was in 1726 te Den Haag geboren als zoon van Aelbert en Maria Brouwers. In 1751 trouwde hij met de Haagse Martina van der Maas; het echtpaar zou vijf kinderen krijgen, waarvan een zoon, de in 1756 geboren Adrianus, in 1780 zijn schildersproef voor het Haagse Sint Lucasgilde zou afleggen om vervolgens enige activiteit als lijstenmaker en vergulder te ontplooiën.⁵ Hendrik Ebbens zelf trad op 12 juni 1752 als lijstenmaker toe tot het Haagse Sint Josefgilde, meer dan een jaar vóórdat hij op 6 augustus 1753 burger van de stad werd.⁶ Het Sint Josefgilde te Den Haag kende geen aparte lijstenmakersproef en bij Ebbens' naam in het register van nieuwe meesters staat dan ook opgetekend: *sonder proeff*. Vermoedelijk hoefde een aankomend lijstenmaker uitsluitend een intreegeld te voldoen. Op soortgelijke wijze betaalde Ebbens op 10 december 1765 f 36,- aan het Sint Lucasgilde *voor het Regt van bruyneeren en met gout te vergulden losse schilderijlijsten*, iets waartoe hij daarvóór officieel dus niet gerechtigd was.⁷ Hij mocht zich nu 'Mr. Lystmaeker en Vergulder' noemen en als zodanig verschijnt hij dan ook in de stadhoudelijke rekeningen evenals in een advertentie in de *'s Gravenhaegse Courant* van 23 maart 1774, waaruit blijkt dat hij toen in de Molstraat gevestigd was. In 1807 overleed Ebbens; hij werd begraven in de Grote Kerk te Den Haag.⁸

Ebbens was zowel voor de hofhouding als voor de afzonderlijke leden van de stadhoudelijke familie werkzaam. Van 1763 tot 1783 zijn ieder jaar betalingen aan hem opgetekend in de jaarrekeningen van de hofhouding van prins Willem v; vanaf 1765 figureert hij daarin zelfs zonder uitzondering als enige lijstenmaker.⁹ Na 1783, wanneer de jaarrekeningen steeds summierder worden, komen nog slechts bij uitzondering posten van lijstenmakers voor, maar ook dan betreft het telkens Ebbens. Helaas zijn de jaarreke-

ningen ook vóór 1783 al zeer beknopt en gingen de bijlagen verloren, zodat betrekkelijk weinig bekend wordt over Ebbens' werk voor de hofhouding. Vrijwel alle lijsten die hij afleverde waren bestemd voor het Stadhoudelijk Kwartier of voor het Oude Hof. In 1774 leverde hij voor het hoge bedrag van f 439.16,- *schilderijlijsten* voor 't Cabinet van *Naturalien en Schilderijen*. Ongetwijfeld waren deze bestemd voor de in 1773-'74 ingerichte schilderijengalerij van Willem v aan het Buitenhof. Doordat de eigenlijke bouw van de galerij voor rekening van de Nassause Domeinen geschiedde, zijn de bij de hofhouding opgevoerde leveranties ten behoeve van de aankleding van deze ruimte, waartoe Ebbens' lijsten behoren, tot nu toe aan de aandacht van de onderzoekers ontsnapt.¹⁰ Helaas hebben alle thans bekende, uit de galerij van Willem v afkomstige schilderijen hun achttiende-eeuwse lijsten verloren.¹¹

De jaarrekeningen van de verschillende leden van het stadhoudelijk gezin, in sommige gevallen compleet met de bijlagen, verschaffen ons meer specifieke gegevens over de activiteiten van Ebbens. Zo bieden de kwitanties van de lijstenmaker voor werkzaamheden voor prinses Louise, die alle bewaard zijn gebleven, een goed overzicht van de verschillende typen lijsten die hij leverde.¹² Tot 1788, het jaar waarin de prinses haar achttiende verjaardag vierde, werden al haar bestellingen bij Ebbens geplaatst door de hofschilder van prins Willem v, Tethart Philip Christiaan Haag (1737-1812), van wie prinses Louise ook schilderlessen ontving. Het merendeel der leveranties bestond uit betrekkelijk goedkope zwarte lijsten met vergulde binnenlijsten, vermoedelijk doorgaans bestemd voor prenten. In plaats van binnenlijsten konden deze lijsten ook *vergulde perrelyen* (parels) vertonen, zoals een in 1780 geleverd exemplaar om een portret van prins Willem I. Soms wordt de vorm gespecificeerd: in 1780 ontving prinses Louise onder andere twaalf 'vierkante' zwarte lijsten van *binne ovaal verguld* en in 1781 zes ronde exemplaren, weer met vergulde binnenlijsten, alsmede een groot, vermoedelijk ovaal, medaillon met een vergulde

binnenlijst met parels. In 1790 was sprake van elf brede zwarte lijsten, elk met twee brede vergulde 'antieke' binnenlijsten, waarvan een boven en een onder het glas. Soms werden prenten van geheel vergulde lijsten voorzien, getuige de *2 vergulde gebruind^e antique lijsten groot 10 vt met glazen & paneelen [...] om 2 prenten door Rembrandt zijnde 2 studeerende Philosophen*, tezamen voor f 24,-, evenals laatstgenoemde groep onderdeel van Ebbens' omvangrijke leveranties in 1790, het jaar van Louise's huwelijk. Bij deze prenten betrof het wellicht gravures naar aan Rembrandt toegeschreven schilderijen.¹³

In 1781 leverde Ebbens in totaal vijf zwarte lijsten met vergulde binnenlijsten en *gekluerde bakjes*, elk voor vijf pleisterportretten *uyt vorstelyke huys*, voor f 6.6,- per stuk, alsmede een aantal lijstjes voor losse pleisterportretten.¹⁴ Enkele ingelijste sets pleisterportretjes van het stadhoudelijk gezin bleven bewaard, onder andere in Rijksmuseum Paleis Het Loo, maar geen enkele daarvan beantwoordt precies aan deze beschrijving. Lijsten voor 'craijons' (pastels en misschien ook krijttekeningen) en schilderijen waren in de meeste gevallen geheel verguld. Gezien het feit, dat de vroegst bekende rekeningen van Ebbens uit 1779 dateren, is het niet verwonderlijk dat de schaarse stijlaanduidingen alle in de richting van het neo-classicisme wijzen. Al in 1780 leverde hij een vergulde gebruineerde lijst *in de antieke smaak* voor f 6.10,- en *1 gesnede middelijn met een strik bruyneer vergult* voor f 4,-; voorbeelden van latere 'antieke' lijsten zijn hierboven al vermeld.

De 'antieke' versieringsmotieven die Ebbens toepaste zullen in de meeste gevallen beperkt zijn gebleven tot eenvoudige ornamenten zoals de strik boven het medaillon uit 1780. Gecomplieerde, sculpturale decoraties mochten niet door lijstenmakers worden uitgevoerd; dat recht was voorbehouden aan de meester beeldhouwers. Voor het vervaardigen van rijk versierde lijsten konden een lijstenmaker en een beeldhouwer een samenwerkingverband aangaan. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een door Ebbens in 1791 bij de hofhouding van Willem v ingediende rekening

voor het repareren en opnieuw vergulden van twee schilderijlijsten. Voor *Een grote gesneede portretlijst, met een kroon, 2 ornament, nieuwe bloemfestoenen, en ornamenten bij laten snijden en de kroon gerepareerd* om een beeltenis van Willem v betaalde Ebbens aan de beeldhouder – helaas niet bij name genoemd – f 8,- en voor *Een dito groter gesneede lijst nieuw lofwerk en ornamenten bij laten snijden, en eenige parels bij laten draaijen* om een portret van prinses Wilhelmina f 6,-.¹⁵ En in 1770 betaalde prinses Wilhelmina de beeldhouwer Jacob Berkman (1734–1795, meester in 1762) f 266.11,- voor een lijst om een portret dat Guillaume de Spinny (1721–1785) van haar had geschilderd, terwijl Ebbens f 234,- ontving voor het vergulden van diezelfde lijst.¹⁶ Prinses Wilhelmina komt uit haar jaarrekeningen naar voren als iemand met een geacheveerde, verfijnde smaak, die bij uitgelezen leveranciers luxueuze kunstwerken en gebruiksvoorwerpen bestelde. Voor zover dit uit de bewaard gebleven bescheiden blijkt, betrof zij als enig lid der stadhoudelijke familie bij herhaling schilderijlijsten van Berkman.¹⁷ De scheiding tussen de diverse ambachten was in de praktijk nooit zo absoluut als omschreven in de gildebepalingen. Wanneer Ebbens in 1791 f 58,- betaald krijgt voor de volgende werkzaamheden: *Een groote tafel met 4 voeten geheel nieuw met 2^{er}lij goud verguld & gebruineerd, & zuiver in 't wit opgehaald & gerepareerd gebruikt 28 boek antonomie goud*, is hij zijn boekje duidelijk te buiten gegaan.¹⁸ Hij mocht immers alleen schilderijlijsten vergulden.

Het hierboven aangehaalde geval van de door Berkman en Ebbens gemaakte lijst om een portret van prinses Wilhelmina door Spinny staat niet op zichzelf; meermalen geven de rekeningen uitsluitel, voor welke schilderijen lijsten geleverd werden, waarbij het meestal stadhoudelijke portretten betrof. Aangezien daarvan veelal een of meer replieken werden gemaakt en niet alle rekeningen bewaard bleven, is het doorgaans niet zonder meer mogelijk thans bekende beeltenissen in verband te brengen met vermeldingen in de documenten. Slechts in een enkel geval bestaat er volkomen duidelijkheid. Een der

bekendste portretten van leden der stadhoudelijke familie is het grote doek dat Johann Friedrich August Tischbein (1750–1812) in 1788 schilderde van de drie kinderen van prins Willem v: prinses Louise, de erfprins en prins Frederik (afb. 1).¹⁹ Uit bij de rekeningen van prinses Louise en de erfprins bewaarde kwitanties van Tischbein blijkt, dat dit ondanks zijn omvang zo intieme en charmante portret een gezamenlijk cadeau van de drie kinderen aan hun moeder was.²⁰ Het kostte in totaal f 1260,-, een bedrag waaraan ieder kind een derde deel bijdroeg. Ook de lijst werd op deze wijze betaald. Hij werd geleverd door Ebbens, die hem in zijn rekening als volgt omschrijft ²¹: [20 november 1788] *Een vergulde lijst gemkt: met nisse op de hoeke & lofwerk anticq, met schroeve in mal-kander, om de 3 pourtraitten van de vorstelijke familie, als, den Heere Erf-Prince Willem, Mevrouw de Princesse Louïza, & den Heere Prince Frederik & c. & c. & c. ... groot 38 voet a 50 st: de voet* f 95,-
4 grote schroeve & 2 yzere ogen f 2.10,-
 f 97.10,-

Vrijwel zeker siert deze lijst het schilderij ook thans nog. Weliswaar was het doek omstreeks 1900 van een gladde zwart met gouden lijst voorzien maar de huidige omlijsting dateert zonder twijfel uit de achttiende eeuw en vertoont geen sporen van veranderingen. Het moet worden aangenomen dat zij op een zeker moment vervangen is maar wel bewaard bleef, teneinde in deze eeuw weer in ere te worden hersteld.²² De vierkante huizen met rozetten op de hoeken werden door Ebbens zichtbaar als nissen omschreven; met 'lofwerk anticq' duidde hij de classicistische ornamentranden aan. Dit gebruik van het woord nissen vinden we terug in een grote rekening van Ebbens voor werkzaamheden, die hij in 1790 voor prinses Louise uitvoerde. Bij het repareren en verfraaien van twee grote vergulde lijsten om portretten van prins Willem v en prinses Wilhelmina had hij onder andere *8 breede vergulde gebrnd^e nisse, met vergulde gebrnd^e rosette van binne, op de hoeke gemaakt voor* f 6,- per stuk.²³

Het portret van de kinderen hangt op Huis ten Bosch naast twee door Tischbein in 1788

en 1789 geschilderde, waarschijnlijk uit het bezit van prinses Louise afkomstige kniestukken van prins Willem v en prinses Wilhelmina in lijsten van nagenoeg hetzelfde type.²⁴ Men mag dus veronderstellen, dat ook deze het werk van Ebbens zijn. Daarvan is in de documenten echter geen bevestiging te vinden. Van het portret van de prinses zijn in totaal drie exemplaren bekend, van dat van de prins twee.²⁵ Elders is reeds aangetoond, dat prinses Wilhelmina haar drie portretten, waarvan er een 1788 is gedateerd en twee 1789, vermoedelijk alle betaalde op 9 juli 1789, toen Tischbein f 1050,- ontving *pour des Portraits de S.A.R.*²⁶ Voor een kniestuk rekende Tischbein 60 ducaten, het equivalent van f 315,-. De drie kniestukken kwamen dus op f 945,-; het resterende bedrag van f 105,- diende waarschijnlijk ter betaling van een buste. Bij de bijlagen tot de jaarrekeningen van de privé-kas van Willem v zijn twee kwitanties van Tischbein voor kniestukken van de prins, beide voor 60 ducaten, bewaard gebleven.²⁷ Eén van deze twee, gedateerd 24 december 1789, vermeldt, dat het desbetreffende portret bedoeld was als geschenk voor het hof te Berlijn; dit schilderij bevindt zich thans, samen met het pendant met prinses Wilhelmina, op Huis Doorn. De doeken lijken hun oorspronkelijke lijsten te hebben behouden, die echter in de negentiende eeuw zijn verrijkt met geschulpte randen in neo-Régence stijl. Ook zonder deze toevoeging zijn de omlijstingen al opmerkelijk breed. Ze zijn verlevendigd door eenvoudige profielen en versierd met een kabelrand en een doorlopend motief van 'geteld geld'. De rekening van de lijst van dit kniestuk van de prins en van die van het tweede in de administratie van de privé-kas genoemde exemplaar is eveneens bewaard gebleven.²⁸ Hij is niet afkomstig van Ebbens maar van een van diens eveneens door het hof geëmployeerde concurrenten, de firma A. en H. van Hove, lijstenmakers en vergulders. Over hen is weinig in de archieven terug te vinden. In 1784 of 1785 trad Andries van Hove als lijstenmaker toe tot het Haagse Sint Josefsgilde.²⁹ Te beginnen in 1789 ontvingen de Van Hoves diverse opdrachten van het hof. Ongetwijfeld vervaardigden zij ook de

Afb. 1. Hendrik Ebbens, Lijst om J. F. A. Tischbein, Portret van prinses Louise, de erfprins en prins Frederik, 1788. Lindehout, verguld. Het doek 242 x 309 cm. Paleis Huis ten Bosch, met toestemming van H.M. de Konin-

gin (foto Groene Salon op Paleis Huis ten Bosch, met rechts Tischbeins portret van Willem v uit 1788).

Afb. 2. Hendrik Ebbens, Lijst om T. P. C. Haag, Portret van prinses Wilhelmina te paard, 1789. Eikehout met lindehouten versieringen, verguld. Het doek 86 × 69 cm, de lijst 102 × 85 cm. Rijksmuseum, Amsterdam.

lijsten van de tegenhangers met prinses Wilhelmina van de twee kniestukken van Willem v; de prinses betaalde hun in 1789 f 198,- *pour des cadres*, hetgeen onder andere op deze twee lijsten betrekking kan hebben gehad.³⁰ Het tweede exemplaar zou de lijst om het derde portret van de prinses, in de verzameling van het Mauritshuis, kunnen zijn. Iets rijker versierd dan degene op Huis Doorn vertoont hij daar nochtans zekere overeenkomsten mee. De Van Hoves rekenen voor de lijst om het ene kniestuk van de prins f 70,-; het voor Berlijn bestemde exemplaar dat op een speciale manier was geconstrueerd en verstevigd zodat het makkelijk uiteen kon worden genomen, kostte zelfs f 90,-. Dit is verhoudingsgewijs duurder dan Ebbens' lijst om de familiegroep van de kinderen, hetgeen vermoedelijk samenhangt met de grotere breedte. Ook al om die

reden is het moeilijk de lijsten om de portretten op Huis ten Bosch als het werk der Van Hoves te beschouwen. Wanneer deze echter inderdaad door Ebbens zijn gemaakt, moet er ook een derde kniestuk van de prins hebben bestaan, hetgeen dan het exemplaar op Huis ten Bosch moet zijn. Dat Ebbens de lijst om het portret van de prinses zou hebben gemaakt, valt goed met de, weliswaar beknopte, documenten te rijmen. Ook aan hem verrichtte Wilhelmina in 1789-'90 betalingen voor lijsten, voor een totaal van f 152.3,-.³¹ Daarbij zou de lijst van het kniestuk op Huis ten Bosch begrepen kunnen zijn.

Een duidelijker geval is gelukkig weer het in 1789 door Haag geschilderde ruitportret van prinses Wilhelmina in het Rijksmuseum (afb. 2).³² Hoewel van dit schilderij diverse varianten bestaan, alle vermoedelijk gebaseerd op het exemplaar uit 1778 te Berlijn, is dit het enige 1789 gedateerde voorbeeld. Het zal dan ook wel het op 30 oktober 1789 door Haag geleverde *Pourtrait van Haare Koninklijke Hoogheid & c & c & c de peerdt, op doek, hoog 2 voet 8½ duim, breed 2 voet 2 d*: zijn. Ook dit was ongetwijfeld bedoeld als geschenk; de prijs van f 210,- werd voor de ene helft door prinses Louise en voor de andere door de erfprins voldaan.³³ Wellicht was het een cadeau voor hun vader. Ook de lijst van dit schilderij werd door de jonge schenkers samen betaald. Ebbens' *vergulde gebruikte anticque lijst gemk om 't portret van Mevrouw de Princesse Roijale, te paardt, door den hofschilder Haag, groot 12 v^l a 40 st de v^l kostte, inclusief een oog van vier stuivers, f 24.4,-*.³⁴ Meer nog dan bij de lijst om het grote portret met de drie kinderen valt in deze omschrijving op, dat Ebbens de afzonderlijke ornamenten niet apart berekent maar ze verdisconteert in de prijs per voet. Het fraaie bekronende motief van deze lijst, een cartouche waarvan ter weerszijden laurier-slingers hangen, noemt hij in zijn beschrijving zelfs in het geheel niet maar het is ongetwijfeld de rechtvaardiging van het feit, dat de prijs per voet van de bijna geheel gladde lijst slechts 10 stuivers lager ligt dan die van het veel meer bewerkte exemplaar van de grote kindergroep. Dit forse, drie-

Afb. 3. Hendrik Ebbens, Lijst om J. F. A. Tischbein,
Portret van stadhouder prins Willem v, 1789. Lindehout
met versieringen van compositie, verguld. De pastel
62,5 × 52 cm, de lijst 83,5 × 72,8 cm. Rijksmuseum,
Amsterdam.

Afb. 4. Hendrik Ebbens, Lijst om J. F. A. Tischbein, Portret van prinses Louise, ca. 1788-90. Lindehout met versieringen van compositie, verguld. De pastel 63 x 52 cm, de lijst 74,8 x 63,2 cm. Rijksmuseum, Amsterdam.

dimensionale versieringsmotief vertegenwoordigt waarschijnlijk het uiterste, wat Ebbens zelf als decoratie kon aanbrenge. Men kan zich zelfs afvragen, of hij geen beeldhouwer in de arm heeft genomen, hetgeen ditmaal dan niet in de rekening zou zijn opgevoerd. De lijst is bij uitzondering van eikehout vervaardigd; de beeldhouwde versieringen zijn van het meer gebruikelijke lindehout.

Het wijdst verbreide type portret van de leden der stadhoudelijke familie uit deze jaren is de ovale buste, die Tischbein van allen heeft geschilderd. Het Rijksmuseum bewaart een reeks van negen pastels die algemeen als de oorspronkelijke versies worden beschouwd (afb. 3-5); bijna alle bekende reproducties zijn in olieverf uitgevoerd. Behalve de vijf leden van het stadhoudelijk gezin zijn ook Carel George August, erfprins van Brunswijk-Wolfenbüttel, de echtgenoot van prinses Louise; Wilhelmina van Pruisen, de gemalin van de latere koning Willem I;

Augusta Maria Carolina van Nassau-Weilburg, een nicht van prins Willem v; en Isabella von Kirchberg, de vrouw van Frederik Willem van Nassau-Weilburg, afgebeeld.³⁵ Het is reeds aangeduid, dat de kunstenaar voor een busteportret 20 ducaten oftewel f 105,- rekende. In de aan prins Willem v gerichte kwitantie uit 1789, waarin een kniestuk van 60 ducaten wordt opgevoerd, noemt hij daarvan tevens *Le buste original* van 20 ducaten.³⁶ Wellicht is dit de pastel in het Rijksmuseum; helaas vermeldt de schilder in zijn kwitanties vrijwel nooit het door hem gebruikte medium. De stadhoudelijke archieven leggen getuigenis af van Tischbeins hoge produktie van bustes in de jaren 1788-90, hoewel veel meer exemplaren bewaard zijn dan in de rekeningen kunnen worden teruggevonden. Genoemde kwitantie uit 1789 noemt behalve die van Willem v er nog twee van *Mesdames les Princesse de Weilburg* – waarschijnlijk Augusta Maria Carolina en Isabella. Wij zagen reeds, dat prinses Wilhelmina de schilder in 1789 vermoedelijk onder andere voor een busteportret van haarzelf betaalde. Van haar dochter Louise ontving Tischbein op 6 juni 1789 100 ducaten voor twee kopieën van de buste van deze prinses zelf en voor bustes van haar beide broers en haar hofdame, Wilhelmina gravin van Heiden-Reinestein.³⁷ En in 1789 en 1790 betaalde de erfprins hem in totaal 60 ducaten voor drie bustes van hemzelf, bestemd voor zijn gouverneur Herman Tollius, voor de hofpredikant J. Js. Guicherit van wie hij godsdienstonderdicht genoot en voor Henri Guillaume Jacques de Stamford die hem in militaire aangelegenheden onderwees.³⁸ Staring vermeldt in 1788 zelfs portretten van alle drie de kinderen, afkomstig van Tollius.³⁹ Een andere illustratie van de gewoonte der vorstelijke kinderen portretten van zichzelf cadeau te doen aan hun onderwijzers is het grote portret ten voeten uit dat prinses Louise in 1788 voor f 525,- bij Tischbein bestelde als geschenk voor haar Zwitserse gouvernante Victoire Holland – wellicht het beroemde schilderij in het museum te Bordeaux – en waarvoor Ebbens vermoedelijk de lijst leverde voor f 75,-.⁴⁰ Bijna al Tischbeins ovale bustes van leden

Afb. 5. Hendrik Ebbens, Lijst om J. F. A. Tischbein, Portret van de erfprins, de latere koning Willem 1, 1788. Lindehout met versieringen van compositie, verguld. De pastel 61,5 × 49,5 cm, de lijst 77,7 × 66 cm. Rijksmuseum, Amsterdam.

der stadhoudelijke familie die hun originele omlijsting nog bezitten, zijn gevat in een rechthoekig verguld kader waarin het ovaal is uitgespaard. Dergelijke lijsten zijn in diverse rekeningen omschreven; steeds was Ebbens de maker. Op 30 mei 1789 leverde hij aan Willem v *Een vergulde anticque lijst gemkt van binne oval om een pourtrait uijt t Vorstelijke Huijs in craijon door den konst-schilder Tischbein* voor f 22,-, waarbij nog f 4,3,- kwam voor *Een best wit glas een yzer oog*.⁴¹ Wellicht was dit de lijst voor de *Buste original* van de prins, die dan inderdaad de versie in pastel in het Rijksmuseum zou kunnen zijn. Op dezelfde dag leverde hij nog *2 vergulde gebruijneerde anticque lijsten gemaekt van binne oval om 2 pourtraiten, uijt 't Vorstelijke Huijs, door den konst-schilder Tischbein*, weer voor f 22,- per stuk maar nu alleen beide voorzien van een ijzeren oog van drie stuivers.⁴² Deze portretten, misschien *Mesdames les Princesses de Weilburg*, waren vermoedelijk in olieverf uitgevoerd

zodat ze niet door een glasplaat hoefden te worden beschermd. Prinses Wilhelmina betaalde in het begin van 1790 aan Ebbens f 26,3,- *pour un cadre pour le portrait de S.A.S. Madame la Princesse Louise* – waarschijnlijk dus weer een pastel.⁴³ En de vijf door prinses Louise van Tischbein gekochte portretbustes worden gecomplementeerd door vijf door Ebbens geleverde lijsten, alle à f 22,3,-.⁴⁴ Het mag dus worden aangenomen, dat de karakteristieke rechthoekige lijsten om Tischbeins ovale stadhoudelijke portretten vrijwel alle het werk van Ebbens zijn. In dit type komen verschillende variaties voor; bij de pastels in het Rijksmuseum zijn er vier te onderscheiden. De portretten van de stadhouder en zijn gemalin hebben de grootste lijsten, in de vier hoeken versierd met arabesken die eindigen in gevleugelde sfinxen (afb. 3). De andere varianten vertonen alle in de hoeken rozetten. Bijzonder elegant zijn de lijsten met een slingerrand met rozetjes op de hoeken. Zij komen in twee formaten voor: de kleinere om de portretten van prinses Louise (afb. 4), prins Frederik en Isabella van Nassau-Weilburg, de grotere om dat van Karel van Brunswijk-Wolfenbüttel. De vierde soort, gekarakteriseerd door een zigzagrand, siert de beeltenissen van prinses Caroline en van de erfprins (afb. 5) en diens vrouw. Deze verdeling doet niet logisch aan; wellicht zijn enkele lijsten in het verleden verwisseld. De lijsten zijn van lindehout, terwijl de opgelegde versieringsmotieven in compositie zijn uitgevoerd. Genoemde verschillen komen niet tot uiting in de aangehaalde rekeningen van Ebbens, waar de lijsten een eenheidsprijs van f 22,- hebben. Misschien zijn niet van alle varianten betalingen gevonden. Natuurlijk moet rekening worden gehouden met de mogelijkheid, dat ook concurrenten van Ebbens dit type lijst vervaardigden. Zo vertonen de lijsten om de replieken van de ovale bustes van prins Willem v en prinses Wilhelmina op Paleis Het Loo⁴⁵ in de profielen en versieringen grote overeenkomst met de lijsten door de Van Hoves om de kniestukken op Huis Doorn; vermoedelijk kunnen dus ook deze lijsten, die qua vorm het model van Ebbens herhalen, aan de firma Van Hove worden toegeschreven.

Tischbein heeft ook van een groot aantal andere Nederlandse opdrachtgevers ovale bustes geschilderd, die veelal soortgelijke lijsten hebben als de stadhouderlijke portretten. Vermoedelijk vormden deze lijsten een geïntegreerd onderdeel van het concept van Tischbeins ovale portretten; de lijsten van Ebbens of van zijn navolgers hoorden er als vanzelfsprekend omheen. Dat de schilder zijn bustes ook wel compleet met lijst afleverde, blijkt uit de optekening van de betaling van twee vroege exemplaren, de uit 1787 daterende portretten van Otto en Jacoba (?) Groeninix van Zoelen. Het kasboek van hun vader, mr. Cornelis Groeninix van Zoelen, vermeldt in april 1787 aan de *H^r Tischbein voor het portrait van Otto en Jaantje, met de lijsten f 240.4,-*.⁴⁶ Deze portretten, die zich in particulier bezit bevinden, hebben inderdaad lijsten van het bekende type, vermoedelijk het werk van Ebbens. De prijs per ingelijst portret, f 120.2,-, lag iets lager dan de som van wat de stadhouderlijke familie gewoonlijk aan Tischbein en Ebbens afzonderlijk betaalde.

Vanzelfsprekend bediende Ebbens ook op eigen verantwoordelijkheid andere klanten; zo komt zijn naam in 1786 voor in het kasboek van de bekende griffier Hendrik Fagel de Oude.⁴⁷

De thans bekend geworden werkstukken van Ebbens zijn alle sierlijke maar eenvoudige lijsten in een zuivere, klassieke versie van de late Lodewijk xvi-stijl. Alleen de lijst om het ruitportret van prinses Wilhelmina (afb. 2) wijst met zijn zware guirlandes terug naar een vroegere fase van deze stijl; hij doet denken aan de ontwerpen uit de jaren zestig van kunstenaars als Jean-Charles Delafosse (1734-1791), wier werk in Nederland lang een grote invloed bleef uitoefenen.⁴⁸ Het betrekkelijk simpele karakter van Ebbens' werk weerspiegelt waarschijnlijk de beperkingen, die aan de lijstenmakers door de beeldhouwers waren opgelegd. Juist voor het verkrijgen van een genuanceerder beeld van de verhoudingen tussen de verschillende groepen ambachtslieden is het identificeren van een aantal produkten van een vooraanstaand lijstenmaker van belang.

We constateerden reeds, dat Ebbens niet de

enige lijstenmaker was, van wiens diensten het hof gebruik maakte. Behalve de firma Van Hove komt omstreeks 1790 de naam van ene I. Schelfhout een enkele keer voor; daarnaast leverde Johannes Latour (1741-1801, meester lijstenmaker in 1783, meester kabinetwerker in 1790) al vanaf 1777 veelvuldig lijsten, vooral aan prins Willem v, prinses Louise en de erfprins. In een vroeger stadium komen we bovendien de naam tegen van Anthony van Thiel. Deze was al in 1729 burger van Den Haag geworden en in 1731 na betaling van f 20,- als vergulder toegetreden tot het Sint Lucasgilde.⁴⁹ Stuiten wij hier op een voorvader van de scheidende directeur van de afdeling Schilderijen en is hiermee een diep liggende bron voor diens voorliefde voor schilderijlijsten blootgelegd? Hoe dit ook zij, Van Thiel leverde nog in de jaren 1762, 1763 en 1764 voor hoge bedragen schilderijlijsten aan de hofhouding van prins Willem v.⁵⁰ Daarna ontbreekt ieder spoor van hem in de Haagse archieven. Misschien is hij elders van een welverdiende rust gaan genieten – of heeft hij nog geheel nieuwe activiteiten ontplooid.

Noten

Hare Majesteit de Koningin betuig ik eerbiedig mijn dank voor de toestemming enkele schilderijen op Paleis Huis ten Bosch te bestuderen en de bescheiden berustend op het Koninklijk Huisarchief te raadplegen. Voorts dank ik de volgende personen voor hun hulp bij het schrijven van dit artikel: mr. C. J. de Bruyn Kops, P. van Duin, drs. E. van Heuven-van Nes, R. de Jager, R. van Leeuwen en M. Loonstra.

¹ P. J. J. van Thiel en C. J. de Bruyn Kops, cat. tent. *Prijst de Lijst*, Amsterdam (Rijksmuseum) 1984.

² Over de problematiek van het toeschrijven van lijsten aan bepaalde makers zie de bespreking door K. Zonneville-Heyning van de in noot 1 genoemde catalogus, *Oud Holland* 100 (1986), p. 52. Zie voorts M. J. Bok, 'Ambrosius van Swol, vermaard beeldhouwer', *Kunstschrift* 1991, 3, pp. 7-8, voor de identificatie van de maker van de lijst van het portret van Aletta Pater door Cornelis Janson van Ceulen II, nr. 48 in bovengenoemde catalogus.

³ Van Thiel en De Bruyn Kops, *op.cit.* (noot 1), nr. 96.

- ⁴ *All the paintings of the Rijksmuseum in Amsterdam*, Amsterdam/Maarssen 1976, nrs. A 3830 en A 1360.
Voor enkele recent toegeschreven Leidse schilderijlijsten uit de vroege achttiende eeuw zie C. W. Fock, 'Leidse beeldsnijders en hun beeldsnijwerk in het interieur', in Th. H. Lunsingh Scheurleer, C. W. Fock en A. J. van Dissel, *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*, deel IV, Leiden 1989, pp. 35 en 43, afb. 42 en 53.
- ⁵ Gemeentearchief Den Haag (hierna GDH), archief nr. 376 (gilden), 113, fol. 72^v. Adrianus Ebbens, 'meest. vergulder & spiegelmaker', leverde in 1784 twee kleine vergulde portretlijsten aan prinses Louise (Den Haag, Koninklijk Huisarchief (hierna KHA), archief prinses Louise, 366). Hij stierf berooid in 1800, met achterlating van drie minderjarige kinderen, waarbij zijn vader zich van de erfenis distantiëerde (GDH, Notarieel Archief 4056, 1452, fol. 139-141, 13 juni 1800).
- ⁶ GDH, archief nr. 350 (Oud Archief, hierna OA), 4951, en 1058, fol. 192.
- ⁷ GDH, archief nr. 376 (gilden), 113, fol. 53^v.
- ⁸ De persoonsgegevens zijn ontleend aan de Doop-, Trouw- en Begraafregisters op het Gemeentearchief te Den Haag.
- ⁹ Den Haag, Algemeen Rijksarchief (hierna ARA), hoofdarchief Nassause Domeinen, inventaris Hingman (hierna Nass. Dom.) 898 (1763), fol. 45; 899 (1764), fol. 44^v; 900 (1765), fol. 43; 901 (1766), fol. 56; 902 (1767), fol. 57; 903 (1768), fol. 56; 904 (1769), fol. 54; 905 (1770), fol. 53; 906 (1771), fol. 48^v; 907 (1772), fol. 54; 908 (1773), fol. 50^v; 909 (1774), fol. 49^v; 910 (1775), fol. 46^v; 911 (1776), fol. 51, 51^v en 52^v; 912 (1777), fol. 51; 913 (1778), fol. 50^v; 914 (1779), fol. 52; 915 (1780), fol. 58; 916 (1781), fol. 51^v; 917 (1782), fol. 67^v; 918 (1783), fol. 61^v.
- ¹⁰ Zie C. W. Fock, 'De schilderijengalerij van Prins Willem v op het Buitenhof te Den Haag (1)', *Antiek* 11 (1976-'77), pp. 126-130. Uit de jaarrekening van de hofhouding blijkt voorts onder andere, dat de tapiissiers Abraham Deel en Zoon behangsel voor de galerij leverden en dat J. G. Oosthout twee marmeren tafelbladen bewerkte (ARA, Nass. Dom. 909, fol. 49^v).
- ¹¹ Over de inlijsting van de door de Fransen in 1795 naar Parijs gevoerde schilderijen uit de verzameling van Willem v, zie R. van Leeuwen, '175 jaar Koninklijk Kabinet van Schilderijen', *Nieuwsbrief Mauritshuis* 4 (1991), nr. 2, p. 10.
- ¹² KHA, archief prinses Louise, 365 (1779-'81) - 369 (1789-90).
- ¹³ Met dank aan dr. P. J. J. van Thiel voor deze suggestie.
- ¹⁴ KHA, archief prinses Louise, 365.
- ¹⁵ KHA, archief hofcommissie prins Willem v, 62.
- ¹⁶ ARA, Nass. Dom. 941, fol. 14^v. Over Berkman zie C. E. Zonneville-Heyning, 'Enkele kanttekeningen bij de inrichting van de nieuwe vleugel van het stadhoudelijk kwartier', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 31 (1980), pp. 416-420 en 422, noot 12.
- ¹⁷ ARA, Nass. Dom. 942, fol. 13^v; 944, fol. 13; 947, fol. 13. In 1772 leverde bovendien de spiegelkoper Hendrik van Diest, van wie het hof veelvuldig spiegels en consoletafels betrok, prinses Wilhelmina een vergulde lijst om een portret van prinses Louise (ARA, Nass. Dom. 943, fol. 14).
- ¹⁸ KHA, F1, prins Willem v, afdeling Financiën, 87.
- ¹⁹ N. Dekking e.a., *Tischbein, een reizend portrettist in Nederland*, Utrecht 1987, cat. nr. 140, afb. na p. 80.
- ²⁰ KHA, archief prinses Louise, 368; F1, koning Willem I, 20a.
- ²¹ Zie noot 20.
- ²² Vriendelijke mededeling M. Loonstra. Op een op het Koninklijk Huisarchief bewaarde, uit omstreeks 1900 daterende foto van een interieur op Paleis Noordeinde is het schilderij met gladde zwarte lijst te zien.
- ²³ KHA, archief prinses Louise, 369.
- ²⁴ Dekking, *op.cit.* (noot 19), cat. nrs. 117 en 121, afb. na p. 80.
- ²⁵ Behalve de in noot 24 genoemde, Dekking, *op.cit.* (noot 19), cat. nrs. 122 en 123; cat. tent. *Kaiserlicher Kunstbesitz aus dem holländischen Exil Haus Doorn*, Berlijn (Schloss Charlottenburg) 1991, nrs. 158 en 159. Het portret van Willem v op Huis Doorn is met zijn lijst afgebeeld in cat. tent. *Der letzte Kaiser, Wilhelm II im Exil*, München (Stadtmuseum) en Berlijn (Deutsches Historisches Museum) 1991-'92, afb. 117. In de catalogus *Kaiserlicher Kunstbesitz* worden de binnenlijsten van de portretten op Huis Doorn ten onrechte als Berlijns werk bestempeld.
- ²⁶ ARA, Nass. Dom. 958, fol. 15^v; geciteerd in D. Lunsingh Scheurleer, 'Tischbein en de stad-

houderlijke familie', in Dekking, *op.cit.* (noot 19), p. 34.

²⁷ KHA, F1, prins Willem v, afdeling Financiën, 67 (Dekking, *op.cit.* (noot 19), afb. 24); 86.

²⁸ KHA, F1, prins Willem v, afdeling Financiën, 67.

²⁹ GDH, OA 4951. De Van Hoves leverden het hof ook wel kleine beeldhouwwerken, getuige twee gebootseerde en in kleuren geverniste honden en een gebronsde Hercules, in 1789 voor respectievelijk f 21,- en f 10.10,- geleverd aan prins Willem v (KHA, F1, prins Willem v, afdeling Financiën, 67 en 86).

³⁰ ARA, Nass. Dom. 958, fol. 16^v.

³¹ ARA, Nass. Dom. 958, fol. 16^v en 17. Zie p. 461.

³² *All the paintings of the Rijksmuseum in Amsterdam*, Amsterdam/Maarssen 1976, nr. A 1225; cat. tent. *In het zadel*, Leeuwarden/'s-Hertogenbosch/Assen 1979-'80, nr. 33; zie hierin tevens het register, nrs. 93-96.

³³ KHA, archief prinses Louise, 369; F1, koning Willem I, 23.

³⁴ KHA, archief prinses Louise, 369; F1, koning Willem I, 23.

³⁵ *All the paintings of the Rijksmuseum in Amsterdam*, Amsterdam/Maarssen 1976, pp. 797-798, nrs. A 408-416; Dekking, *op.cit.* (noot 19), cat. nrs. 115, 116, 118, 119, 125-128, 131-137, 142, 143, 145, 149 en 153.

³⁶ Zie noot 26 (nr. 67).

³⁷ KHA, archief prinses Louise, 369.

³⁸ KHA, F1, koning Willem I, 23.

³⁹ A. Staring, *Johann Friedrich August Tischbein's Hollandse jaren*, Zutphen 1978, pp. 37-39. De portretten bevonden zich bij Mevrouw Loudon-Steengracht.

⁴⁰ KHA, archief prinses Louise, 368; Dekking, *op.cit.* (noot 19), cat. nr. 129, afb. t.o.v. p. 80.

⁴¹ KHA, F1, prins Willem v, afdeling Financiën, 86.

⁴² KHA, F1, prins Willem v, afdeling Financiën, 67.

⁴³ Zie noot 31.

⁴⁴ KHA, archief prinses Louise, 369.

⁴⁵ Dekking, *op.cit.* (noot 19), cat. nrs. 116 en 119.

⁴⁶ Gemeentearchief Rotterdam, Archief Het Huys ten Donck, II, 65; Dekking, *op.cit.* (noot 19), cat. nrs. 30 en 31. In het kasboek van mr.

Otto Groeninix van Zoelen in hetzelfde archief (II, 99) staat een betaling van f 121,- aan Tischbein op 26 januari 1789 opgetekend, vermoedelijk voor het 1788 gedateerde portret van de vrouw van Otto, Catharina van Staveren (Dekking, cat. nr. 89).

⁴⁷ ARA, collectie Fagel, 68.

⁴⁸ Zie R. J. Baarsen, *Meubelen en zilver op de tentoonstelling 'Edele eenvoud, Neo-classicisme in Nederland 1765-1800'*, Haarlem (Frans Halsmuseum) 1989, pp. 5 en 9, cat. nr. 130.

⁴⁹ GDH, OA 1057, fol. 7; archief nr. 376 (gilden), 113, fol. 40.

⁵⁰ ARA, Nass. Dom. 897, fol. 41; 898, fol. 46^v; 899, fol. 44.